

'TURKSE PASJES'

al die adressen genoteerd en op de 'beurzen' of anderszins doorgegeven moesten worden. Dat was riskant. Als regel werd dan ook met de onderduiker de afspraak gemaakt dat hij in de plaats waar hij zou onderduiken, een illegale werker van de LO op een bepaalde plek op een bepaald tijdstip zou kunnen ontmoeten. Over en weer was dan een herkenningsteken vastgesteld – vaak werd een stukje papier in tweeën gescheurd (een 'pasje' of 'Turks pasje') waarvan de onderduiker de ene helft kreeg en degenen die hem zou opvangen, de andere. Men stelle zich dat alles niet als een perfect ordelijk geheel voor: er ging nogal eens iets mis en dan raakten onderduikers aan het 'zwerfen'. Trouwens, vooral in de eerste maanden werden de provinciale medewerkers door de landelijke 'beurs', aldus K. Norel,

'wel tot wanhoop gebracht door hun veel meer onderduikers op hun dak te sturen dan op de 'beurs' was afgesproken. Met grote moeite en dikwijls na veel teleurstellingen hadden zij de toegezegde mannen een tehuis bezorgd en de volgende dag stonden er alwéér een dozijn op de stoep. Zulke voldongen feiten hebben medewerkers tureluurs gemaakt en onderduikers alle moed doen verliezen.'¹

Omtrent de geografische spreiding van de onderduikers der LO zijn geen nauwkeurige gegevens beschikbaar – zij zaten praktisch overal. Wel, wat het platteland betrof, in typische concentraties die bepaald werden door de mogelijkheden (enkele duizenden zaten in de Noordoostpolder, 'Nederlands Onderduikers Paradijs', zoals men de polder wel aanduidde), door de geardeheid van de bevolking en door de ijver van plaatselijke medewerkers. Verscheidene plattelandsgemeenten waren er waar de onderduikers 10% van de bevolking vormden, in de Achterhoek had Aalten op een gegeven moment op ruim dertienduizend inwoners vijf-en-twintighonderd onderduikers.

Veruit de meesten van die onderduikers, misschien wel 90%, waren jongens en mannen die zich aan de arbeidsinzet wilden onttrekken; zij vielen in hoofdzaak in de jongere leeftijdsgroepen. 'Meisjes mogen niet meer zwemmen', werd rondverteld, 'er zijn namelijk teveel jongens onder water.' Het aan het werk houden van die onderduikers was vaak een probleem. Soms verleenden ambtenaren van de GAB's daar clandestiene hulp bij (de LO-Amsterdam had een illegale arbeidsbeurs die via het GAB ca. achtduizend onderduikers aan werk hielp), soms werden door of met medewerking van de LO kleine bedrijfjes opgericht welke bestaan, gelijk reeds in hoofdstuk 1 vermeld, door de meeste van de desbetreffende rijksbureaus voor handel en

¹ K. Norel in: a.v., p. 35.